

Kultūriniai aidai iš Atgimimo laikotarpio

Cultural Echoes from the Rebirth Period

Rec.: Viktorija Jonkutė, Tarp praeities ir ateities. Kolektyvinė atmintis XX a. pabaigos Atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių kultūrinėje spaudoje, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.

Ignė Rasickaitė

Doktorantė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: igne.rasickaite@if.stud.vu.lt

Literatūrologė Viktorija Jonkutė 2024 m. išleido monografiją „Tarp praeities ir ateities. Kolektyvinė atmintis XX a. pabaigos Atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių kultūrinėje spaudoje“, kuri yra Lietuvių literatūros ir tautosakos institute rašytos ir 2020 m. apgintos disertacijos tęsinys.

Vertėtų pradėti nuo gana tradiciškai skambančios minties, kad ši monografija papildo jau egzistuojančius Atgimimo laikotarpio tyrimus, kurių didžioji dalis – politinio pobūdžio, neretai rašyti pačių įvykių dalyvių. Tad V. Jonkutės knygą galima laikyti šviežiu oro gūsiu tokių tyrimų kontekste. Autorė atlieka kompleksinį sociokultūrinį lyginamąjį tyrimą, o literatūrologinė ir kultūrinė baltistinė perspektyva sukuria, pačios autorės žodžiais tariant, „mokslinę intrigą“ (p. 16). Verta pažymėti, kad baltistinė prieiga apskritai tokio pobūdžio tyrimų kontekste¹, matyt, (ypač) dėl savo specifiškumo, retai pasitaiko, bet labai reikalinga. Dar galima pridėti ir su autore susijusį momentą. V. Jonkutė yra iš tos Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto kartos, kurios mokymosi laikotarpiu šiame fakultete buvo atidarytas Latvistikos kabinetas².

Tyrimė autorė nusprendė palyginti „dvi lingvistiškai, etnokultūriškai giminiškas, kaimynystėje gyvenančias baltų tautas“ (p. 15). Čia galima paminėti pernai istoriko Valde-

¹ V. Jonkutė lyginamųjų lietuvių ir latvių kolektyvinės atminties tyrimų būklę aptaria knygoje, p. 28–37.

² Vilniaus universiteto Filologijos fakultete Latvistikos kabinetas buvo atidarytas 2008 m.

maro Klumbio rašytą šios knygos recenziją³, kurioje jis polemizuoja su autore ir teigia, kad Lietuva ir Latvija turi daugiau skirtumų, o ne panašumų, tad „mokslinę intrigą“ galima skelbti pavykusia.

Knygoje tiriamas 1987–1993 m. laikotarpis ir (jau ir knygos pavadinime) vartojama sąvoka „Atgimimas“ (latvių k. *Atmoda*), kuri naudojama kaip „chronologinė nuoroda ir kultūrinė kategorija“ (p. 14), atspindinti tiriamą laikotarpį. Chronologija tyrime suvokiama per sociokultūrinę prizmę, kitaip tariant, autorė mėgina suvokti, kaip lietuvių ir latvių visuomenės save lokalizavo kultūrinėje chronologijoje (p. 15).

Chronologinis akcentas akivaizdus, tiesa, galbūt literatūrologų ir istorikų prieigos yra skirtingos, tačiau norėtusi pasakyti, kad vietomis būtų buvusi naudinga platesnė konteksto (taip pat ir politinio) analizė. Autorė suvokia Atgimimo metą, įžvelgia ir pabrėžia paraleles su XX a. pradžios atgimimo laikotarpiu Lietuvoje ir Latvijoje, tačiau sunku nepastebėti, kad knygoje beveik nėra sovietmečio konteksto ir dėl to kartais gali pasirodyti, kad kai kurie aprašomi XX a. pabaigos procesai prasidėjo „iš niekur“.

Pagrindinis ir vienintelis šaltinis tyrime – kultūrinė lietuvių ir latvių spauda. Knygoje spauda analizuota net dviejuose skyriuose, kuriuose autorė aprašo kultūrinės spaudos raidos aplinkybes, kuomet ji svarbi lietuviams ir latviams istoriškai, koks jos vaidmuo aktualizuojant kolektyvinę atmintį. Aiškiai sudėlioti kultūrinės spaudos atsiradimo Atgimimo laikotarpiu akcentai. Daugiau iš faktinės ir techninės pusės ji apibūdinta skyriuje apie XX a. pabaigos Atgimimo situaciją. Tiesa, vėlgi nebūtų pakenkę nors trumpai paanalizuoti sovietmečio spaudos kontekstą ir kodėl jai keistis galimybės atsirado tik nuo XX a. devinto dešimtmečio antrosios pusės. Beje, šiame skyriuje galima ir vizualiai susipažinti su kultūrinės spaudos leidiniais. O skyriuje apie kolektyvinę atmintį dėmesys labiausiai krypta į poskyrius apie mitologizavimo tendencijas ir herojų paieškas medijose, kurie suteikia teorinį kontekstą vėliau einantiems poskyriams.

Monografijos įvade teigiama, kad: „Ši monografija – lyginamasis kolektyvinės atminties, (re)konstruojamos XX a. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūros lietuvių ir latvių kultūrinėje spaudoje, tyrimas“ (p. 11). Pati V. Jonkutė knygoje mini, kad esminiu raktiniu žodžiu ji laiko atmintį. Remiamasi įvairių Vakarų autorių kolektyvinės atminties ir atminties vietų teorijomis, dėmesio skiriama ir komunikacinei bei kultūrinei atminties sąveikai, svarbus čia ir nacionalizmo matmuo – kolektyvinės tapatybės, istorinio tautiškumo samprata, modernios tautos koncepcija. Autorėi tyrimui prirėkė ir kultūrinės psichologijos įžvalgų bei traumos teorijos pagrindų.

Subjektyvia nuomone, stipriausias – kupinas teorinių ramsčių ir to meto konteksto – knygos poskyris apie atminties bumą ir ateities perspektyvas tyrinėjamu laikotarpiu. Kaip atminties tyrimų nespecialistę įtikino poskyris apie atminties tyrimus ir kolektyvinės atminties apibrėžtį.

Didžiojoje knygos dalyje analizuojama (visgi veikiau tinkamesnis žodis būtų rekonstruojama), kokiais būdais lietuviai ir latviai kultūrinėje spaudoje Atgimimo laikotarpiu mėgino susigrąžinti autentišką atmintį. Pažymimi labai įdomūs ir tyrinėjamam laikotar-

³ Valdemaras Klumbys, „Lietuva artimos tolimes Latvijos veidrodyje“, in: *Colloquia*, 2024, Nr. 54, p. 184–189.

piui aktualūs aspektai, kuriuos autorė suskirsto į tris blokus: baltų kultūrinės atminties dominantes, baltų komunikacinės atminties dominantes ir transnacionalinės atminties metmenis.

V. Jonkutė analizuoja mitologizuoto mąstymo ir heroizuoto praeities vaizdinio aspektus, mėgina apčiuopti tautinį, kultūrinį, politinį, mitologinį matmenis. Labai įdomu, kad visais atvejais išryškėja po vieną asmenį ar tam tikrą aspektą tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje. Atlikta puiki rekonstrukcija, tačiau kodėl būtent tas asmuo ar tas aspektas buvo adoruojamas atsižvelgiant į istorinį kontekstą to meto kultūrinėje spaudoje, neįtikino. Ypač tai pasakytina kalbant apie latviškąją perspektyvą, nes būdamas ne latvistas ar baltistas, tik paviršutiniškai gali suprasti ir pritarti autorei, kad, pavyzdžiui, Rainis ir Aspazija yra lygūs Maironiui.

Viena vertus, žvelgiant į Atgimimo laikotarpio politinę situaciją, dėl visai suprantamų priežasčių vyko heroizavimo, mitologizavimo ir kiti procesai. Kita vertus, V. Jonkutė teigia, kad kultūrinėje spaudoje tuo pačiu metu galima pastebėti ir demitologizavimo, ir deheroizavimo tendencijų, Lietuvos atveju išryškėjusių per Sigito Gedos asmenį, Latvijoje per išeivų autorius.

Kadangi, anot monografijos autorės, „[V]iena intensyviausiai Atgimimo laikotarpiu lietuvių ir latvių kultūrinėje spaudoje reflektuotų lietuvių ir latvių trauminių patirčių yra tremtis“ (p. 147), tad atlikta gana įspūdinga tremties sampratos ir atminimo kultūros Atgimimo laikotarpio spaudoje analizė. Čia buvo įdomu paskaityti apie įžvelgtus Lietuvos ir Latvijos kultūrinėse spaudose atsispindėjusius skirtumus reflektuojant tremties patirtį. Šis atvejis išsiskiria, nes knyga tarsi žada, kad bus lyginami kai kurie Lietuvos ir Latvijos spaudoje atsispindintys aspektai, tačiau pasigesta platesnės panašumų ar skirtumų analizės.

Recenzijoje neverta vardyti visų ištirtų ar neištirtų aspektų. Galima tik paminėti pavienių įdomių V. Jonkutės aptiktų ir knygoje pateiktų kampų. Pavyzdžiui, apie tai, kad Bernardo Brazdžionio fenomeną konstravo ir kultūrinė spauda (p. 173), knygoje pateikti labai įdomūs radiniai, susiję su žemdirbiškąja-gamtine kultūros tradicija, kartu ir su miesto atmintimi ir urbanistiniu paveldu. Paaiškėja, kad Atgimimo laikotarpiu kultūrinėje spaudoje analizuotos ir tokios sudėtingos temos kaip žydiškoji atmintis ir paveldas, Lietuvoje aptartas lenkiškasis, Latvijoje vokiškasis kolektyvinės atminties dėmuo. Autorė pamėgino surinkti negausias Baltijos atminties spaudoje nuotrupas.

V. Jonkutė tyrimą atlieka besiremddama aspektinėmis, teminėmis viešojo diskurso, teksto bei konteksto analizėmis ir tekstą suvokia kaip konteksto veikiamą darinį, kartu teigia, kad ir tekstas galėjo veikti kontekstą. Čia ji įtraukia ir istorinius, sociologinius, tekstologinius, literatūrologinius, kultūrologinius aspektus (p. 16). Autorė puikiai rekonstruoja kultūrinėje spaudoje vykusius procesus, gana išsamiai išanalizuoja ir parodo, kad tekstas buvo konteksto veikiamas darinys, tačiau duomenų apie tai, kaip tekstas galėjo veikti kontekstą, trūksta. Beveik visą laiką kilo klausimas – kas iš to ir ar tie tekstai pasiekė ir veikė visuomenę. Knygoje minima, kad pirmaisiais Atgimimo metais kultūrinė spauda Lietuvoje ir Latvijoje tapo svarbia ir sutelkiančia kultūrine, socialine, politine jėga (p. 40), pateikiama informacija, jog spauda buvo leidžiama nežmoniškais

kiekiais (p. 41), tačiau vien tik apibendrinančių minčių ir faktų nepakanka. Iš kitos pusės, tai gerokai platesnio tyrimo reikalaujantis kampas.

Monografijos pavadinime nuskamba frazė „Tarp praeities ir ateities“. Išvadose knygos autorė teigia, kad Atgimimo laikotarpio kultūrinė spauda veikiau atskleidžia praeities, o ne ateities perspektyvą (p. 240). V. Jonkutės tyrimas parodė, kad per kultūrinę spaudą Atgimimo laikotarpis atsiskleidžia kaip bandymų, paradoksų ir nežinomybės kupinas laikas. Knyga sukėlė daug minčių, rodos, iš kiekvienos potėmės galėtų gimti atskira knyga, o tai galima laikyti pavykusio tyrimo ženklu.